

ADRIAN ZAORSKI

Problematyka dostępu do zawodu sędziego a jurysprudencja cnót

The Issue of Access to the Judicial Profession in the Context of Virtue Jurisprudence

Abstract

The subject of this paper from the philosophy of law is the regulation of access to the judicial profession, due to its impact on the operation of the judiciary. The purpose of the analyses carried out is to evaluate the current regulation from the point of view offered by virtue jurisprudence. The paper reconstructs the current ways of reaching the position of judge, the theoretical background offered by virtue jurisprudence and the formulation of theses on moral development. This made it possible to assess the different ways of entering the judiciary. Equally positive was the form of access to the judiciary through primary and supplementary application, as opposed to the possibility of „transition” from another legal profession. As part of the conclusions, postulates of a *de lege lata* and *de lege ferenda* nature were pointed out and an area of research was identified that should be the subject of further research, including empirical research.

SŁOWA KLUCZOWE: jurysprudencja cnót, wychowanie moralne, sędziowie, dostęp do zawodu, etyka cnót, asystent sędziego

KEYWORDS: virtue jurisprudence, moral education, judges, access to the profession, virtue ethics, judicial assistant

ADRIAN ZAORSKI – magister prawa, Uniwersytet Gdański,
ORCID – 0000-0001-8969-2258, a.zaorski1@gmail.com

1 | Wstęp

Polski wymiar sprawiedliwości boryka się z szeregiem problemów związanych z efektywnością. Naczelna Izba Kontroli w Informacji o wynikach kontroli p.t. „Zapewnienie Sprawnego Funkcjonowania Wymiaru Sprawiedliwości”, której celem było zbadanie czynników wpływających na efektywność sądownictwa, wskazywała m.in.: na braki kadrowe wśród zarówno kadry orzeczniczej (m.in.: sędziów), jak i wspomagającej (m.in.: asystentów sędziów)^[1]. W roku 2024 odpowiedzią Ministerstwa Sprawiedliwości na te problemy był m.in.: postulat zwiększenia ilości etatów asystentów sędziego do liczby jednego asystenta na dwóch sędziów czy digitalizacji postępowania^[2]. Niniejsza praca również podejmuje głos w tej dyskusji. Jednym z kluczowych czynników, na które wskazuje Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, jest bowiem znaczne obciążenie sędziów przez ilość pracy^[3]. Obniżenie tego obciążenia, które poprawi również efektywność wymiaru sprawiedliwości, można uzyskać na dwa sposoby. Są to albo zmniejszenie ilości spraw rozpoznawanych przez sądy albo zwiększenie ilości sędziów przy zachowaniu standardów wymaganych od kandydatów. Z uwagi, że pierwszy sposób wydaje się mało prawdopodobny (z uwagi na m.in.: szerokie rozumienie prawa do sądu), skupić należy się na tym drugim.

W związku z powyższym, celem niniejszej artykułu, a zarazem hipotezą badawczą, jest ocena regulacji dostępu do zawodu sędziego jako mających wpływ zarówno na ilość sędziów, jak i ich „jakość”. Zadanie to zostanie podjęte z konkretnej pozycji teoretycznej, tj.: jursprudencji cnót. Ponadto, w ramach artykułu przyjęta została określona perspektywa – polega ona bowiem na ocenie samego sposobu dojścia do zawodu, a nie kryteriów wyboru sędziego. W związku z tym analizie poddana zostanie droga jaką muszą przejść kandydaci do zawodu sędziego korzystający z różnych możliwości dostępu do tego zawodu przewidzianych przez ustawodawcę. Ze względu na powyższe, ocena tych różnych możliwości zostanie dokonana

¹ Najwyższa Izba Kontroli, *Zapewnienie Sprawnego Funkcjonowania Wymiaru Sprawiedliwości* (Warszawa: Naczelna Izba Kontroli, 2024), 14.

² Ministerstwo Sprawiedliwości, *10 filarów ministerialnego programu usprawnienia działalności sądów*. <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/10-filarow-ministerialnego-programu-usprawnienia-dzialalnosci-sadow>. [dostęp: 28.11.2024].

³ Justyna Włodarczyk-Majewska, Paweł Ostaszewski, Joanna Klimczak, *Efektywność pracy sędziów sądów powszechnych. Wyniki analizy wywiadów pogłębionych* (Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, 2019), 81

z myślą, która z nich zapewnia, że sędziowie są najlepiej przygotowani do pełnienia swojej funkcji w wymiarze sprawiedliwości.

Artykuł rozpoczyna się od analizy poszczególnych sposobów dostępu do zawodu sędziego, przewidzianych przez ustawodawcę. W następnej części, przybliżony zostaje nurt jurysprudencji cnót oraz etyki cnót, stanowiąc zaplecze teoretyczne dla dalszych rozważań. Kolejny fragment odniesienie się do problematyki rozwoju moralnego wychowania moralnego i jego statusu w ramach etyki cnót. W tym zakresie sformułowane zostaną trzy tezy dotyczące kolejno wagi racjonalnej praktyki, niezależności działania oraz wzorców moralnych dla rozwoju moralnego jednostki. W ostatniej części zostaną one wykorzystane do oceny wcześniej wskazanych poszczególnych sposobów dostępu do zawodu sędziego.

2 | Sposoby dostępu do zawodu sędziego

Kwestia kryteriów powołania na stanowisko sędziowskie w sądzie rejonowym została uregulowana przez ustawodawcę w art. 61 ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych. W związku z faktem, że jest to najniższy szczebel hierarchicznego ustroju sądownictwa powszechnego, kryteria te stanowią również warunki dostępu do zawodu sędziego. Zaznaczyć należy, że kryteria z art. 61 § 1 wyżej wskazanej ustawy można podzielić na te wspólne dla różnych sposobów powoływania na różne szczeble sądownictwa oraz swoiste dla powołania na urząd sędziego sądu rejonowego. Do pierwszej kategorii zaliczać się będą pkt 1) – 4) z art. 61 § 1 wyżej wymienionej ustawy i będą one w większości wspólne dla kandydatów na wszystkie stanowiska sędziowskie. Z kolei do drugiej kategorii zaliczyć można pkt 5-6, które są charakterystyczne dla powołania na sędziego sądu rejonowego jako najprawdopodobniej pierwszego urzędu sędziowskiego pełnionego przez kandydata. W doktrynie wymogi te określa się jako stanowiące ustawowe minimum wymogów względem sędziego^[4].

Przed wejściem w życie nowelizacji 21 czerwca 2017 r. ustawa dopuszczała cztery sposoby powołania na stanowisko sędziowskie, tj.: przejście aplikacji sędziowskiej, wykonywanie zawodu referendarza lub asystenta

⁴ Dariusz Drajewicz, „Kryteria powołania na stanowisko sędziego” *Przegląd Sądowy*, nr 2 (2017): 77-87.

sędziego, wraz z eksternistycznym złożeniem egzaminu sędziowskiego, wykonywanie innych zawodów prawniczych lub pełnienie służby asesorskiej⁵. W obecnym stanie prawnym regulacja dostęp do zawodu sędziego wygląda odmiennie. Zgodnie z formułowaniem art. 61 ustawy o ustroju sądów powszechnych wskazuje na wymóg złożenia egzaminu sędziowskiego oraz zajmowania stanowiska asesora sędziowskiego przez co najmniej 3 lata, uzupełniając względem wymagań z pkt 1) – 4). Z kolei na stanowisko asesora sędziowskiego może być mianowana osoba, która spełnia kryteria wyboru na stanowisko sędziego w zakresie punktów 1) – 4) z art. 61 § 1 ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych i w myśl art. 106h ukończyła aplikację w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury oraz złożyła egzamin sędziowski lub prokuratorski. Zgodnie z art. 32 ustawy o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury aplikanci przystępują do egzaminu sędziowskiego nie później niż w terminie miesiąca od dnia ukończenia aplikacji sędziowskiej. Następnie na podstawie art. 33a wyżej wskazanej ustawy tworzona jest lista kwalifikacyjna, ułożona zgodnie z wynikami egzaminu sędziowskiego, która wyznacza kolejność wyboru wolnych miejsc asesorskich zgodnie z ich wykazem z art. 32a ustawy o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury. Przez wzgląd na powyższe, uzasadnionym jest stwierdzenie, że jako podstawowy sposób dostępu do zawodu sędziego ustawodawca uznaje skorzystanie z aplikacji sędziowskiej prowadzonej przez Krajową Szkołę Sądownictwa i Prokuratury.

Ustawa o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury przewiduje dwie formy aplikacji sędziowskiej. Po pierwsze jest to podstawowa forma. Na podstawie art. 24 ust. 1 ustawy o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury osoba może zostać aplikantem, jeżeli m.in. ukończyła wyższe studia prawnicze. Analizując wymogi stawiane przez ustawodawcę dla kandydatów na aplikację, należy wskazać, że są one raczej rudymentarne. Główny element wyboru aplikantów stanowi bowiem konkurs przewidziane w art. 18 w/w ustawy.

Przechodząc do samej aplikacji w formie podstawowej, w myśl art. 27 ustawy o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury trwa ona 36 miesięcy i w tym okresie aplikantowi przysługuje stypendium. W ramach aplikacji sędziowskiej prowadzone są zajęcia w Szkole Sądownictwa i Prokuratury oraz zajęcia o charakterze praktycznym (praktyki). Aktualny

⁵ Izabela Häyduk-Hawrylak, „art. 61,” [w:] *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Komentarz*, red. Izabela Häyduk-Hawrylak, Bartłomiej Kotecki, Anna Wlekleńska (Warszawa: C.H. Beck, 2018).

program aplikacji sędziowskiej został ustalony zarządzeniem Dyrektora KSSiP nr 28/2023. Przewiduje on 33 zjazdy celem odbycia zajęć w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury, oddzielonych 3-4 tygodniami praktyk w różnych jednostkach szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości. Same zajęcia podzielone są na bloki tematyczne, odpowiadające w większości głównym gałęziom prawa w myśl aktualnych założeń do programu aplikacji sędziowskiej będącymi załącznikiem do uchwały Rady Programowej nr 26/2022.

Drugą formą odbywania aplikacji sędziowskiej jest tzw. forma uzupełniająca. W przeciwieństwie do formy podstawowej mogą z niej skorzystać tylko osoby, które w myśl art. 37b ustawy o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury w okresie 5 lat przed dniem przeprowadzenia konkursu na aplikację uzupełniającą sędziowską lub prokuratorską były zatrudnione łącznie przez okres co najmniej 2 lat na stanowisku referendarza sądowego lub asystenta sędziego lub prokuratora i w dniu odbycia się konkursu są zatrudnieni na jednym z wyżej wymienionych stanowisk. W zakresie samego programu aplikacji należy wskazać, że jest on podobnie zbudowany jak ten przewidziany dla formy podstawowej. Obejmuje on bowiem również zajęcia prowadzone podczas zjazdów w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury jak i praktyki dla aplikantów. Jednakże, w przeciwieństwie do formy podstawowej zjazdy obejmują weekendy, a praktyki ograniczone są do jednego dnia w tygodniu. Gwoli przypomnienia wskazać należy, że forma podstawowa przewiduje tygodniowe zjazdy oraz 3-4 tygodniowe praktyki.

Forma uzupełniająca stanowi *novum*, które zastąpiła poprzednią możliwość dostępu do zawodu sędziego dla referendarza sądowego oraz asystentów sędziego lub prokuratora. Na gruncie poprzedniej regulacji możliwym było przystąpienie do egzaminu sędziowskiego eksternistycznie, bez potrzeby ukończenia aplikacji sędziowskiej przez przedstawicieli tych zawodów. W celu skorzystania z tej możliwości, należało wykazać staż pracy na wyżej wymienionych stanowiskach wynoszący 5 lat, w myśl art. 155 § 7 ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych w jej brzmieniu do dnia 21 czerwca 2017 r. W przypadku wcześniejszego złożenia egzaminu notarialnego, radcowskiego lub adwokackiego, okres stażu pracy zredukowany był do lat 4. W myśl art. 61 § 4 pkt 1 oraz pkt 2 ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych w brzmieniu do dnia 21 czerwca 2017 r. na stanowisko sędziego sądu rejonowego mógł być powołany również asystent sędziego, który był zatrudniony na tym stanowisku przez okres co najmniej 6 lat lub w przypadku ukończenia aplikacji notarialnej, adwokackiej lub

radcowskiej i złożenia odpowiedniego egzaminu przez okres 5 lat. Z kolei § 3 w ówczesnym brzmieniu umożliwiał uzyskanie stanowiska sędziego sądu rejonowego w takich samych warunkach jak w ostatnim z przypadków, lecz zajmując stanowisko referendarza sądowego.

Powracając do rozważań w aktualnym stanie prawnym, wskazać należy, że po zdaniu egzaminu sędziowskiego przez aplikanta, który ukończył aplikację sędziowską w jakimkolwiek trybie, musi on odbyć asesurę. Jest to pełnienie urzędu sędziego „na próbę”, który przed powołaniem na stanowisko sędziego musi przejść ocenę kwalifikacji dokonywaną przez sędziego wizytatora w myśl art. 106xa ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych.

Inną możliwość dostępu do zawodu sędziego stanowi przejście z innego zawodu prawniczego. Ustawodawca dopuszcza bowiem w art. 61 § 2 ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych wyłączenie wymagania co do złożenia egzaminu sędziowskiego lub prokuratorskiego oraz zajmowania stanowiska asesora sędziowskiego co do osób, które zgodnie z pkt 1) oraz 2) przed powołaniem zajmowały stanowisko sędziego sądu administracyjnego lub sądu wojkowego lub prokuratora. Ponadto, tym samym wyłączeniem objęte są osoby, w myśl pkt 3), które pracowały w polskiej szkole wyższej, w Polskiej Akademii Nauk, w instytucie badawczym lub innej placówce naukowej i legitymizują się tytułem profesora lub stopniem naukowym doktora habilitowanego nauk prawnych. Ostatnią grupą podlegającą zwolnieniu z wymogów z art. 61 § 1 w pkt 6) oraz 7) ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych stanowią osoby, które co najmniej przez 3 lata wykonywały zawód adwokata, radcy prawnego lub notariusza albo zajmował stanowisko prezesa, wiceprezesa, radcy Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej. Dodatkowym ograniczeniem wynikającym z art. 61 § 5 ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych ogranicza możliwość skorzystania z tego uprawnienia w ten sposób, że stanowiska te muszą być zajmowane w okresie 5 lat przed zgłoszeniem – oprócz stanowisk sędziego sądu administracyjnego lub wojkowego oraz związanych z Prokuraturą Generalną. Zaznaczyć należy, że osoby powołane w tym trybie zwolnione są z obowiązku odbycia asesury sędziowskiej. Zgodnie z art. 82a § 2 ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych musi on jednak odbyć szkolenie z metodyki pracy sędziego prowadzone przez Krajową Szkołę Sądownictwa i Prokuratury.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, wskazać należy, że obecny stan prawny przewiduje trzy możliwości uzyskania powołania na urząd sędziego sądu rejonowego. Dwie z nich związane są z odbyciem

aplikacji sędziowskiej, a jedna stanowi możliwość dojścia do zawodu z jej pominięciem.

3 | Jakich chcemy mieć sędziów?

Współczesne stanowiska, będące w dużej mierze spadkobiercami myśli oświeceniowej, ujmują w dużej mierze funkcję sędziego w sprawowaniu swojego urzędu jako „ust ustawy”. Nie chodzi tutaj przy tym o skupienie się na przyjęciu pozytywizmu prawniczego czy opowiedzeniem się za sylogistycznym modelem stosowania prawa, ale pewnym sposobie rozumienia roli sędziego w systemie prawa oraz osób, które będą ją najlepiej spełniać. Zgodnie z nim orzekanie powinno być bowiem bezosobowe oraz obiektywne, a najlepszy sędzia to sędzia niewidzialny^[6]. Na gruncie polskiej nauki prawa krytycznie wobec takiego podejścia, podkreślając przy tym wymóg moralnych kwalifikacji sędziego, wypowiadał się m.in.: Jerzy Zajadło^[7] oraz Lech Morawski^[8]. Jurysprudencja cnót również stara się zwrócić uwagę teorii i filozofii prawa na postać sędziego. Podejmuje przy tym klasyczne pytanie, jakim charakterem powinien cechować się sędzia, aby dobrze spełniać swoją funkcję w ramach wymiaru sprawiedliwości. W literaturze przedmiotu można spotkać się z wieloma katalogami cnót sędziowskich oraz wskazaniem co do szczególnej wagi poszczególnych z nich. Lawrence B. Solum, w pracy uznawanej za jeden z pierwszych głosów w ramach jurysprudencji cnót, wyróżnił sędziowską powściągliwość, sędziowską odwagę, sędziowską inteligencję oraz sędziowską mądrość^[9].

⁶ Amalia Amaya, „Exemplarism and Judicial Virtue” *Law and literature*, nr 3 (2013): 428.

⁷ Jerzy Zajadło, „Sumienie sędziego” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 4 (2017): 39; Jerzy Zajadło, „Nieposłuszeństwo sędziów” *Państwo i Prawo*, nr 1 (2016): 30.

⁸ Lech Morawski, „Państwo prawa, filozofia publiczna i odpowiedzialność moralna naukowców” *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej*, nr 2 (2014): 92.

⁹ Lawrence Solum, „Virtue Jurisprudence. A virtue-centred theory of judging” *Metaphilosophy*, nr 1/2 (2003): 189.

Inni autorzy wskazywali na wagę takich cnót jak: mądrość^[10], integralność^[11], empatia^[12] czy miłosierdzie^[13].

Powyżej wymieniliśmy pewne cechy charakteru, które w ramach nurtu jurysprudencji cnót wskazywane są jako pożądane ze względu na pełnienie urzędu sędziego – osoba, która je posiada ma się nadawać lepiej do tej roli. Należać mają one do szerszej kategorii cnót jako takich. Do współczesnych rozważań z zakresu filozofii praktycznej wprowadziła je Elizabeth Anscombe pod koniec XX wieku. Za punkt początkowy rozważań z zakresu cnót uznaje się najczęściej jej esej *Modern Moral Philosophy*, w ramach którego przeprowadza ona krytykę ówczesnej myśli etycznej i wskazuje przy tym na inspirację Arystotelesem. Cnota w myśli tego ostatniego zostaje zdefiniowana jako trwała dyspozycja do działania^[14]. Co więcej, Arystoteles wskazuje, że cnoty są źródłem doskonałości ze względu na najwyższą funkcję człowieka za jaką uznaje on rozumność^[15]. Współczesna etyka cnót, a więc nurt w filozofii praktycznej zajmujący się cnotami, wyróżnia dwa aspekty składające się na nowoczesne, lecz inspirowane myślą Stagiryty, pojęcie cnoty. Pierwszy z nich za Nataszą Szuttą można nazwać behawioralnym. W jego ramach ogranicza się rozumienie cnót do zespołu dyspozycji, które usprawniają działanie cnotliwego sprawcy^[16]. Skupienie się na ograniczeniu cnót do pierwszego aspektu pozwala na przyrównanie ich do automatycznych nawyków. Jednak zdaniem Szutty cnót absolutnie nie można do nich redukować ze względu na ich drugi, kognitywno-afektywny wymiar, który jest powiązany z przekonaniami i motywacją

¹⁰ Tomasz Widłak, „Mądrość sędziego”, [w:] *Cnoty sędziowskie: refleksje prawnicze* red. Tomasz Widłak (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2023); Tomasz Widłak, „Judges’ Virtues and Vices: Outline of a Research Agenda for Legal Theory” *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej*, nr 2 (2021): 58.

¹¹ Marta Soniewicka, „Integralność sędziego z perspektywy jurysprudencji cnót” *Krytyka Prawa*, nr 3 (2021); Paweł Skuczynski, „Integralność sędziego w orzekaniu i zachowaniu”, *Krytyka Prawa*, nr 3 (2021).

¹² Maksymilian Del Mar, „Judging Virtuously: Developing an Empathic Capacity for Perceptual Sensitivity”, *Jurisprudence*, nr 1 (2014); Michael Slote, „Law, Empathy and Justice”, [w:] *Virtue, Law and Justice*, red. A. Amaya, H. Hock Lai, (Oxford: Hart Publishing, 2012); Mateusz Stępień, „On the Relationship between Judicial Empathy and the Integrity of Judges” *Krytyka Prawa*, nr 3 (2021).

¹³ Martha Nussbaum, „Equity and Mercy” *Philosophy & Public Affairs*, nr 2 (1993).

¹⁴ Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, tłum. Daniela Gromska (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007), 110.

¹⁵ Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, 111.

¹⁶ Natasza Szutta, *Czy istnieje coś co zwiemy moralnym charakterem i cnotą?* (Lublin: Wydawnictwo Academicum, 2017), 113.

cnotliwego sprawcy^[17]. Na podobne rozróżnienie wskazuje Robert Audi, pokazując różnicę pomiędzy rozumieniem dokonania moralnie doniosłego działania jako „zrobienia słusznej rzeczy” a „zrobieniem słusznej rzeczy ze słusznych powodów”^[18]. Pierwsze rozumienie skupia się wyłącznie na pierwszym aspekcie cnoty, drugie bierze pod uwagę również drugi aspekt cnoty. Innymi słowy, żeby uznać, że podmiot posiada cnotę, nie wystarczy zewnętrzny opis sposobu w jaki on się zachowuje, lecz wymaga się, żeby posiadał on również odpowiednie nastawienie do swoich decyzji, wraz z odpowiednią motywacją do ich podejmowania.

Powracając na grunt prawny, wskazać należy, że cnoty sędziowskie należy uznać, za cnoty umożliwiające doskonałość w spełnianiu roli społecznej sędziego. Zaznaczyć należy, że koncepcje, którym sprzeciwia się jurysprudencja cnót, chciałyby ograniczyć sędziego do „automatu” wydającego wyroki. Stanowisko takie wydaje się niewskazane. Ze względu na ramy niniejszego opracowania, której głównym celem nie jest sformułowanie rozbudowanej argumentacji za jurysprudencją cnót, lecz raczej wykorzystanie jej do oceny konkretnych rozwiązań prawnych. Kursorycznie można wskazać na obszary w jakich automatyczny system stosowania prawa nie znajduje zastosowania, czyli kwestię dyskrecjonalnej władzy sędziego, znacznie rozszerzonej przez współczesne prawo ze względu na bezpośrednie stosowanie konstytucji oraz prawa europejskiego czy kwestię *hard cases*^[19]. Co więcej, tego typu stanowiska ograniczają zakres swoich zainteresowań do aspektu behawioralnego sędziego, pozostawiając poza rozważaniami kwestie kognitywno-afektywne. Dobry sędzia musi bowiem nie tylko wiedzieć co powinien zrobić w danej sytuacji, ale również, dlaczego to postępowanie jest wskazane oraz być odpowiednio zmotywowany do jego podjęcia.

¹⁷ Natasha Szutta, *Czy istnieje coś co zwiemy moralnym charakterem i cnotą?*, 113.

¹⁸ Robert Audi, *Reasons, Rights, and Values* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 182.

¹⁹ Janusz Trzciniński, „Prawotwórcza funkcja sądów”, [w:] *Prawo w służbie państwu i społeczeństwu. Prace dedykowane Kazimierzowi Działosze z okazji osiemdziesiątych urodzin*, red. Bogusław Banaszak, Magdalena Jabłońska, Sylwia Jarosz-Żukowska (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2012); Jerzy Zajadło, „Prawo a filozofia w praktyce: tylko łatwe czy także trudne przypadki?”, [w:] Jerzy Zajadło, *Po co prawnikom filozofia prawa?* (Warszawa: wydawnictwo Oficyna, 2008); Ronald Dworkin, „Is There Really No Right Answer In Hard Cases?”, [w:] Ronald Dworkin, *A Matter of Principle* (Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 1985); Ronald Dworkin, *Taking rights seriously* (Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 1977).

Powyższe uwagi wiążą się z pewną cechą etyki cnót, którą można określić jako antyteoretyczny charakter^[20]. Objasniając tę cechę odwołać można się do porównania etyki do „technicznego podręcznika”, którym posługuje się Julia Annas^[21]. Nurty konkurencyjne do etyki cnót często tworzą teorie słusznego działania, które mają działać jak techniczne podręczniki, np.: do obsługi auta. Każda osoba mogłaby skorzystać z takiego podręcznika i dowiedzieć się co powinna zrobić w takiej sytuacji. Julia Annas wskazuje przy tym na kilka obiekty^[22] – dla niniejszego wywodu znaczenie ma tylko jedna z nich. Autorka wskazuje bowiem, że teorie moralne mówią nam co mamy zrobić. Znosi z nas to w pewnej mierze odpowiedzialność za nasze moralne decyzje, które stają się wynikiem posługiwania się procedurą decyzyjną skodyfikowaną w moralnym „technicznym podręczniku”^[23]. Propozycje rozwiązania tego problemu omówimy w następnej części niniejszej pracy. Przekładając powyższe uwagi na grunt prawny, wskazać należy, że nie jest możliwym stworzenie w pełni sprawiedliwego prawa jako zbioru pewnych norm materialnoprawnych. Pojęcie sprawiedliwości w rozumieniu etyki cnót będzie bowiem niekodyfikowalne.

Ostatecznie w literaturze przedmiotu podnosi się, że cnoty sędziowskie nie tylko pozwalają dobre spełnianie swojej roli przez sędziów, ale są również ważne z punktu widzenia ideału praworządności. Jak wskazuje Tomasz Widłak, praworządność nie jest bezosobowym przedsięwzięciem^[24]. Często to właśnie sędziowie i ich opór pozwala na obronę praworządności przed autorytarnym reżimem^[25].

Reasumując dotychczasowe rozważania, wskazać należy, że jurysprudence cnót postuluje wizję postaci sędziego odmienną od tej typowo przyjmowanej. Zastosowanie perspektywy etyki cnót w zakresie konkretnej roli społecznej jaką jest urząd sędziego uwypatnia wagę tego kto w rzeczywistości pełni te funkcje. Innymi słowy, jurysprudence cnót pozwala obalić

²⁰ Szutta, *Współczesna etyka cnót. Projekt nowej etyki?* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2008), 11.

²¹ Julia Annas, „Being Virtuous and Doing the Right Thing” *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, nr 2 (2004): 63.

²² Ibidem; powołuje się przy tym na Rosalind Hursthouse, *On the virtue ethics* (Oxford: Oxford University Press, 2001): 5.

²³ Annas, „Being Virtuous and Doing the Right Thing”, 65.

²⁴ Tomasz Widłak, „Rule of Law and the Criteria for Appointment of Judges: A Case for Judicial Virtues” *Hague Journal on the Rule of Law*, (2024): 9.

²⁵ Tomasz Widłak, „Judicial resistance and the virtues” *Oñati Socio-Legal Series*, (2024); Łukasz Bojarski, „Judicial Resistance: missing part of judicial independence? The case of Poland and beyond” *Oñati Socio-Legal Series*, (2024).

mit „przezroczystości” sędziego – nie każdy powinien pełnić ten urząd. Co więcej, nie każdy może pełnić ten urząd. Przekonanie o wymogach co do charakteru sędziego znajduje bowiem odzwierciedlenie w obowiązującej regulacji prawnej. Kandydat na sędziego każdego szczebla powinien bowiem cechować się „nieskazitelnym charakterem” w myśl art. 61 § 1 pkt 2) ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych.

4 | Jak stać się cnotliwym człowiekiem?

Etyka cnót, w przeciwieństwie do konkurencyjnych nurtów etycznych, zwana jest często etyką podmiotu lub etyką charakteru^[26]. Jak wskazano w poprzedniej sekcji, skupia się ona na podmiocie i jego cechach. W ten sposób etyka cnót sprzeciwia się deontologii i utylitaryzmowi, które skupiają się raczej na czynie^[27]. Nie powinno dziwić, że w ramach etyki cnót podkreśla się więc wagę wychowania moralnego podmiotu^[28].

Annas wykorzystuje właśnie kwestię wychowania moralnego, rozwoju jednostki oraz sposobu w jaki nabywamy cnoty do rozwiązania problemu „technicznego podręcznika”^[29]. Zgodnie z sposobem, w jaki zostały zdefiniowane cnoty, nie wystarczy bowiem zachowywać się tak, jak osoba, która je posiada, lecz również „być cnotliwym” w zakresie kognitywno-afektywnym. Innymi słowy należy nie tylko dobrze działać, ale i być dobrym i w związku z tym dobrze działać. Wraz z nabywaniem cnoty podmiot staje się moralnie autonomiczny, przestaje polegać na „technicznych podręcznikach” czy innych wzorcach osobowych i zaczyna myśleć za siebie^[30].

Przed przejściem do wyjaśnienia, w jaki sposób człowiek może stać się samodzielnym podmiotem moralnym, wskazać należy na rolę osobowych wzorców moralnych w jego rozwoju. Egzemplaryzm moralny podkreśla rolę, jaką odgrywają w naszym rozwoju moralnym osoby, które podziwiamy.

²⁶ Natasza Szutta, „Status Współczesnej etyki cnót” *Diametros*, nr 1 (2004): 71-72.

²⁷ Ibidem, 72; Hursthouse, *On the virtue ethics*, 5.

²⁸ Natasza Szutta, „Wychowanie Moralne Z Perspektywy Etyki Cnót” *Diametros*, nr 46 (2015): 111-112.

²⁹ Annas, „Being Virtuous and Doing the Right Thing”, 68.

³⁰ Ibidem, 69-70.

Innymi słowy człowiek powinien dążyć do rozwoju moralnego, ale nie tylko poprzez naśladowanie pewnych zachowań. Oczywiście, już w *Etyce Nikomachejskiej* Arystoteles wskazuje, że cnoty nabywa się dzięki przyzwyczajeniu^[31]. Stagiryta twierdzi, że nie jesteśmy cnotliwi z natury, lecz stajemy się tacy dzięki działaniu w sposób cnotliwy. Odróżnić należy działanie cnotliwe od działania z cnoty^[32]. Możliwym jest działanie zgodne z wymogami stawianymi przez poszczególne cnoty bez posiadania tejże cnoty. Może zdarzyć się, że sędzia wyda sprawiedliwy wyrok, nawet jeżeli nie posiada cnoty sprawiedliwości. Poprzez cnotliwe działanie budujemy jednak w sobie cnotę^[33]. Nie oznacza to, że jedyne czego potrzebujemy to pewna praktyka. Cnotliwy człowiek jest bowiem samodzielnym myślicielem moralnym, który potrafi rozpoznać słuszne moralnie działanie, a nie jedynie je powtarzać.

Etyka cnót zwraca w tym zakresie uwagę na tak zwaną metacnotę, tj. mądrość praktyczną. W współczesnej literaturze przedmiotu przypisuje się jej wiele różnorodnych funkcji^[34]. Na potrzeby niniejszej pracy wystarczy ograniczyć się do stwierdzenia, że wprowadza ona element teoretyczny do praktyki cnotliwego podmiotu, poprzez połączenie ze sobą aspektów kognitywnych i afektywnych. W pewnym uproszczeniu powiedzieć można, że to mądrość praktyczna pozwala na wyjście poza czysto behawioralny aspekt cnoty^[35]. Wymaga ona jednak posiadania przez podmiot wiedzy dotyczącej danego obszaru życia, w którym się on obraca^[36].

³¹ Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, 103.

³² Na to odróżnienie u Arystotelesa zwraca uwagę Swanton. Christine Swanton, „A Virtue Ethical Account of Right Action” *Ethics*, No. 1 (2001): 37.

³³ Nancy Snow, *Contemporary Virtue Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020): 4-5.

³⁴ Maria Silvia Vaccarezza, Michel Croce, Kristján Kristjánsson, *Phronesis (Practical Wisdom) as a Key to Moral Decision-Making: Comparing Two Models* (Birmingham: University of Birmingham, 2023). https://www.jubileecentre.ac.uk/wp-content/uploads/2023/07/PhronesisPractical-Wisdom3_03.pdf. [dostęp: 17.5.2024]; Mario De Caro, Ariele Niccoli, Maria Silvia Vaccarezza, „Phronesis as Ethical Expertise: Naturalism of Second Nature and the Unity of Virtue” *The Journal of Value Inquiry*, nr 3 (2018); Kristján Kristjánsson, Blaine Fowers, *Phronesis: retrieving practical wisdom in psychology, philosophy, and education* (New York: Oxford University Press, 2024); Christian Miller, „Flirting with Skepticism about Practical Wisdom”, [w:] *Practical Wisdom: Philosophical and Psychological Perspectives*, red. Maria Silvia Vaccarezza, Mario De Caro (New York: Routledge, 2021).

³⁵ Szutta, *Czy istnieje coś co zwiemy moralnym charakterem i cnotą?*, 119-125.

³⁶ O taką interpretację opiera swoją koncepcję mądrości praktycznej m.in.: Aretai Center – patrz m.in.: Vaccarezza, Croce, Kristjánsson, *Phronesis (Practical*

Podsumowując dotychczasowe rozważania należy wskazać na kluczowe elementy wynikające z powyżej analizy. Po pierwsze, jest to praktyka. Nie bez powodu mądrość praktyczna zwana jest właśnie praktyczną – nie jest możliwym uzyskanie jej jedynie poprzez wiedzę teoretyczną. Cnota wymaga jednak racjonalności w działaniu, która zakłada pewną wiedzę teoretyczną. Innymi słowy posiadanie wiedzy teoretycznej jest warunkiem koniecznym, lecz nie wystarczającym. Po drugie, „budowanie się” w cnocie zakłada ostatecznie autonomiczność – nie jest ono możliwe tylko poprzez status ucznia powtarzającego pewne zachowania. Po trzecie, współczesna etyka cnót wskazuje na wagę osobowych wzorców moralnych w naszym rozwoju. Kiedy w naszym życiu znajdują się osoby, które podziwiamy, mogą one nas inspirować do dalszego rozwoju.

5 | Jak najlepiej stać się sędzią?

Jak wskazano na wstępie w ramach jurysprudencji cnót, dotychczas skupiano się raczej na badaniu rozwoju moralnego samych sędziów^[37]. Niniejsza praca ma na celu zaaplikowanie tychże rozważań z gruntu etyki cnót do etapu wcześniejszego. Jak wyszczególniono w pierwszej części pracy, obecnie mamy do czynienia z trzema sposobami dostępu do zawodu sędziego.

Aplikacja sędziowska, wprowadzona w formie podstawowej, w najpełniejszy sposób wypełnia postulat rozwoju podmiotu moralnego wskazwane w etyce cnót. Stanowi połączenie postulatów dotyczących wiedzy teoretycznej oraz praktycznej. Pozytywnie należy ocenić nacisk położony na praktykę – aplikanci sędziowscy są magistrami prawa posiadającymi teoretyczną wiedzę w tym obszarze. Szczegółowe omówienie zakresu tematycznego zajęć teoretycznych ma marginalne znaczenie, bowiem wszyscy kandydaci muszą zdać egzamin sędziowski, który pełni funkcję standaryzującą w tym zakresie. Podkreślić należy, że brak kandydatom na aplikantów sędziowskich doświadczenia praktycznego. Odpowiedzią

Wisdom) as a Key to Moral Decision-Making: Comparing Two Models.

³⁷ Michele Mangini, „Ethics of virtues and the education of the reasonable judge” *International Journal of Ethics Education*, 2 (2017); Mateusz Stępień, „Droga Przemiany Duszy Sędziowskiej”, [w:] *Dyskrecjonalność w prawie*, red. Wiesława Staśkiewicz, Tomasz Stawecki (Warszawa: Lexis Nexis, 2010).

w tym zakresie są przeprowadzane praktyki. Zgodnie z zarządzeniem Dyrektora Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury Nr 539/2021 z dnia 27 października 2021 r. w sprawie szczegółowych zasad odbywania praktyk przez aplikantów aplikacji sędziowskiej i aplikacji prokuratorskiej, w § 3 ust. 2 główne zadania praktykanta wyznaczone są przez zalecenia do konkretnego zakresu praktyk. Gwoli przykładu można wskazać na zalecenia z dnia 19 stycznia 2023 r. dotyczące praktyk aplikantów XIV rocznika aplikacji sędziowskiej po 1. zjeździe, zgodnie z którym oprócz kwestii etycznych, związanych z pracą sędziego oraz działaniem wydziału karnego, aplikant ma sporządzić głównie projekty różnorodnych orzeczeń sądu.

W zakresie samodzielności działania należy wskazać, że aplikanci sędziowscy mogą zastąpić sędziego lub asesora sądowego tego samego sądu oraz po 24 miesiącach aplikacji sędziowskiej mogą prowadzić pod nadzorem sędziego poszczególne czynności w trakcie posiedzenia jawnego lub rozprawy z wyłączeniem możliwości wydawania orzeczeń. Powyższe kompetencje wprowadzone są w art. 45 ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych. Co więcej, asesura sędziowska, jako pewien etap pośredni między pełną praktyką sędziowską a aplikacją, pozwala również na wykształcenie wśród jej uczestników odpowiedniej niezależności.

Forma uzupełniająca, pomimo skróconego formatu zajęć oraz praktyk, również wydaje się spełniać wymogi co do praktyki oraz wiedzy teoretycznej wyszczególnione na gruncie etyki cnót elementy potrzebne dla kształtowania w przyszłych sędziach odpowiednich dyspozycji charakteru. Staż pracy jako asystent podczas aplikacji wydaje się wymagać podobnych kompetencji jak te wymagane w ramach praktyk aplikant sędziowskiego w formie podstawowej. Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 8 listopada 2012 r. w sprawie czynności asystentów sędziów, asystent sędziego sporządza projekty orzeczeń, zarządzeń oraz uzasadnień pod kierunkiem sędziego oraz podejmuje szereg czynności samodzielnych. Do tych ostatnich, zgodnie z § 2 ust. 2 wyżej wymienionego rozporządzenia, należy analiza akt sprawy, kontrola stanu spraw, zwracanie się do instytucji lub osób o nadesłanie informacji lub dokumentów, sporządzanie odpowiedzi na pisma nieprocesowe oraz gromadzenie odpowiedniej literatury oraz orzecznictwa. Wskazać należy, że działalność asystenta sędziego w dużej mierze pokrywać się będzie z zaleceniami dotyczącymi praktyk aplikanta sędziowskiego. Będą one jednak ograniczone co do jednego wydziału, a więc i zakresu spraw. W związku z tym pozytywnie należy ocenić wymóg praktyk również w ramach aplikacji w formie uzupełniającej. Pozwala to przełożyć zdobyte kompetencje na nowe obszary działania.

W związku z tym, ocenić należy, że cel wiedzy praktycznej spełniony jest w podobnym stopniu jak w trybie podstawowym.

W zakresie samodzielności wydaje się, że forma uzupełniająca plasuje się lepiej niż w przypadku formy podstawowej. Po pierwsze należy wskazać, że asystent sędziego świadczy pracę – w związku z tym, w przeciwieństwie do aplikanta sędziowskiego, wykonuje wyżej wymienione czynności na rzecz sądu. W związku z tym, jest on pełnoprawnym pracownikiem. Znajduje to odzwierciedlenie nie tylko w odpowiedzialności za wykonywaną pracę, lecz również w wynagrodzeniu, które otrzymuje. W przeciwieństwie do asystenta sędziego, aplikant sędziowski formy podstawowej otrzymuje bowiem tylko stypendium, które ponadto podlega zwrotowi w przypadkach określonych w art. 41c ustawy o krajowej szkole sędownictwa i prokuratury. Powyższe różnice wpływają pozytywnie na stabilność zawodową na korzyść stosowania formy uzupełniającej. Stabilna sytuacja życiowa tworzy bowiem lepsze podwaliny pod rozwój moralny jednostki, a w szczególności jej niezależności. Po drugie, asystent sędziego w ramach swojej pracy z jednej strony działa pod przewodnictwem sędziego, a z drugiej strony ma również kompetencje do podejmowania samodzielnych decyzji. Gwoli przykładu należy wskazać na unormowanie jego pozycji w ramach procedury cywilnej, gdzie zgodnie z art. 47² k.p.c. w zakresie czynności przewodniczącego asystent sędziego może wydawać zarządzenia. *Per analogiam* oba punkty odnoszą się również do referendarza sądowego oraz asystenta prokuratora. Podkreślić należy, że również w zakresie skorzystania z tej formy aplikacji sędziowskiej, po zdaniu egzaminu sędziowskiego, odbyć należy asesurę sędziowską.

Jako element wspólny obu formom aplikacji sędziowskiej należy wskazać na instytucję patrona. Omówienie jej z uwagi na postulaty etyki cnot związane z egzemplaryzmem moralnym prawdopodobnie wymagają odrębnego omówienia ze względu na wielość możliwych zagadnień z nim związanych. W tym zakresie należy ograniczyć się do pozytywnej oceny zastosowania takiego rozwiązania.

Incydentalnie należy odwołać się do poprzedniej regulacji umożliwiającej podejście do egzaminu sędziowskiego bez wymogu aplikacji. Asystent sędziowski lub referendarz mógł podejść do egzaminu sędziowskiego tylko na podstawie stażu pracy. Do takiego rozwiązania należy odnieść się negatywnie. Pomimo zbieżności funkcji i zadań asystenta z tymi, które podejmowane są w trakcie aplikacji sędziowskiej oraz wymogu zdania egzaminu sędziowskiego, który potwierdza wiedzę teoretyczną, nie zapewnia to odpowiednich kompetencji. Jak zostało wskazane, asystent sędziego

przeważnie nie ma do czynienia z zadaniami poza obszarem wydziału/referatu sędziego, do którego jest przypisany. W zakresie samodzielności stanowiska należy wskazać, że w lepszej pozycji znajduje się referendarz sądowy ze względu na jego niezależność. Jednakże, zadania, które wykonuje on w swojej pracy, są ograniczone do bardzo wąskiej specjalizacji zadań z zakresu ochrony prawnej, innych niż wymiar sprawiedliwości. W obu przypadkach należy wskazać na niewystarczającą możliwość rozwoju kompetencji praktycznych w porównaniu do skorzystania z aplikacji sędziowskiej w obu formach. Dodatkowo należy wskazać, że wybór tej ścieżki dostępu do zawodu sędziego pozbawiony był również unormowanego elementu egzemplaryzmu i mentoringu w postaci patrona.

Ostatni ze sposobów, tj. zmianę zawodu, należy ocenić najsłabiej w perspektywie wyróżnionych postulatów etyki cnót. Po pierwsze należy wskazać na element wiedzy teoretycznej. W przeciwieństwie do przypadku dostępu do zawodu dla asystentów oraz referendarz w ramach poprzedniej regulacji, osoby korzystające z tej możliwości nie są zobowiązane do zdania egzaminu sędziowskiego. Zawody prawnicze umożliwiające skorzystanie z tej opcji wymagają jednak posiadania wiedzy teoretycznej z zakresu prawa. Po drugie, wskazać należy na kwestię wiedzy o charakterze praktycznym. W tym zakresie ustawodawca przewidział wymóg szkolenia z metodyki pracy sędziego dla osób na pierwszym stanowisku sędziego. Rozwiązanie to należy uznać za słuszne, lecz niewystarczające. Praktyka sędziowską znacząco bowiem odbiega od tej łączonej z zawodami, które mogą stanowić podstawę dostępu do zawodu. Różnicą jest cel i funkcja tych zawodów w ramach wymiaru sprawiedliwości. W szczególności odnosi się to do tzw. „wolnych zawodów” oraz stanowisk związanych z Prokuraturą Generalną – osoby w ramach tych pozycji spełniały bowiem funkcje o odmiennych celach niż te związane z urzędem sędziego. Gwoli przykładu można wskazać na regulację obejmującą zawód adwokata. Zgodnie z § 6 kodeksu etyki adwokackiej, celem jego czynności zawodowych jest „ochrona interesów klienta”. Cel ten w żaden sposób nie przystaje do celu praktyki sądowniczej, jakim jest „wymierzanie sprawiedliwości”. Co do możliwości skorzystania z tej opcji przez przedstawicieli akademii, również należy wskazać na niespełnienie wymogu odpowiedniej wiedzy praktycznej. Osoba posiadająca tytuł profesora lub stopień naukowy doktora habilitowanego może nie mieć nic wspólnego z stosowaniem prawa, pomimo wyróżniania się znaczącą wiedzą teoretyczną. Po trzecie oraz po czwarte, podobne uwagi można odnieść do postulatów samodzielności oraz tych

wynikających z egzemplaryzmu moralnego – nie jest możliwym wykazanie ich spełnienia w przypadku tej formy dostępu do zawodu.

Reasumując, wskazać należy, że różne sposoby dostępu do zawodu sędziego unormowane przepisami prawa w różnym stopniu spełniają postulaty etyki cnót co do rozwoju moralnego jednostki. W ramach przeprowadzonej analizy w największym stopniu postulaty te spełnione są przez skorzystanie z aplikacji sędziowskiej w obu formach. Zdecydowanie mniej zadowalająco wypada w tym zakresie dostęp do urzędu sędziego poprzez inne zawody prawnicze. Z kolei dokonana ocena poprzedniej regulacji wypada jednoznacznie negatywnie.

6 | Wnioski

Z powyższych analiz płyną wnioski dotyczące zarówno stosowania obowiązującego prawa, jak i jego zmian. W pierwszym zakresie należy wskazać, że słusznie ustawodawca traktuje dostęp do zawodu sędziego z innej ścieżki zawodu prawniczego jako pewien wyjątek. W szczególnych wypadkach może on zapewnić zajęcie stanowiska sędziowskiego przez satysfakcjonującego kandydata, który spełnia wymogi z zakresu charakteru oraz wiedzy potrzebne do dobrego spełnienia powierzonej mu funkcji. Przypadki te należy jednak oceniać *ad casum*, jako że kandydaci stosujący tę możliwość nie musieli przejść drogi pozwalającej na odpowiedni rozwój moralny w myśl stanowisk wyrażanych w etyce cnót.

Co więcej, jako postulat w ramach obowiązującego porządku prawnego należy wskazać, że aplikacja sędziowska w formie uzupełniającej powinna być traktowana przez ustawodawcę jako równie pożądana jak aplikacja w formie podstawowej. W niemniejszym stopniu zapewnia ona bowiem rozwój kandydatowi do zawodu sędziego – w pewnym zakresie wypadając nawet lepiej niż forma podstawowa. W szczególności wskazanym byłoby zwiększenie naboru w ramach formy uzupełniającej. W roku 2024 przeprowadzono bowiem nabór na 150 miejsc w ramach formy podstawowej oraz 40 w ramach formy uzupełniającej^[38]. Różnica ta wydaje się

³⁸ Patrz: Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 maja 2024 r. w sprawie naboru na aplikację sędziowską i aplikację prokuratorską w 2024 r.; zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 października 2023 r. w sprawie naboru na aplikację uzupełniającą sędziowską i aplikację uzupełniającą prokuratorską w 2024 r.

nieuzasadniona, a forma uzupełniająca nie powinna być traktowana jako sposób dostępu do zawodu sędziego stosowany w ramach wyjątku.

Przechodząc do postulatów o charakterze *de lege ferenda* wskazać należy na brak podstaw do zmiany systemu dostępu do zawodu sędziego w stosunku do asystentów sędziego i referendarzy sądowych. Obecne rozwiązanie należy bowiem ocenić jako pozytywną zmianę względem poprzedniej regulacji.

Przeprowadzone w ramach niniejszego artykułu rozważania mają charakter teoretyczny pomimo mocnego zakorzenienia etyki cnót, a w związku z tym również jursprudencji cnót, w naukach empirycznych. Jako możliwą dalszą drogę rozwoju postulować należy więc przeprowadzenie badań empirycznych dotyczących „cnotliwości” sędziów, którzy skorzystali z poszczególnych możliwości dostępu do zawodu. Na styku etyki cnót oraz psychologii moralności przeprowadza się badania mające na celu określenie, na jakim etapie rozwoju moralnego jest dany podmiot. W tym zakresie, wskazać można chociażby na dorobek grupy badawczej Jubilee Center^[39]. Badanie tego typu przeprowadza się przeważnie za pomocą kwestionariuszy umożliwiających analizę charakterów respondentów. Przykładowo, badani w ramach kwestionariuszy muszą rozwiązać kazusy zawierające dylematy moralne, wskazując występujący w nich konflikt, identyfikując cnoty bohaterów kazusów oraz cnoty potrzebne do rozwiązania takiego kazusu^[40]. Przeprowadzenie badań empirycznych, które pozwolą powiązać osoby sędziów na początku swoich karier i poziom ich „cnotliwości” oraz drogą jaką przebyli celem dostępu do zawodu, umożliwią weryfikację konceptualnych analiz przeprowadzonych w niniejszej pracy.

³⁹ M. in.: James Artur, Kristján Kristjánsson, Aidan Thompson, Ali Fazel, *The Jubilee Centre Framework For Virtue-Based Professional Ethics* (Birmingham: Jubilee Centre for Character and Virtues, 2023); Kristján Kristjánsson, Shane McLoughlin, Stephen Thoma, *Phronesis: Developing And Validating A Short Measure Of Practical Wisdom* (Birmingham: Jubilee Centre for Character and Virtues, 2023); Kristján Kristjánsson, David Pollard, Catherine Darnell, Stephen Thoma, *Phronesis: Using An Aristotelian Model As A Research Tool* (Birmingham: Jubilee Centre for Character and Virtues, 2021); Kristján Kristjánsson, Catherine Darnell, Blaine Fowers, Francisco Moller, David Pollard, Stephen Thoma, *Phronesis: Developing A Conceptualisation And An Instrument* (Birmingham: Jubilee Centre for Character and Virtues, 2020); James Arthur, Stephen Earl, *Character In The Professions: How Virtue Informs Practice* (Birmingham: Jubilee Centre for Character and Virtues, 2020); James Arthur, Kristján Kristjánsson, Hywel Thomas Michael Holdsworth, Luca Badini Confalonieri, Tian Qiu, *Virtuous Character For The Practice Of Law* (Birmingham: Jubilee Centre for Character and Virtues, 2014).

⁴⁰ Kristjánsson, Darnell, Fowers, Moller, Pollard, Thoma, *Phronesis: Developing And Validating A Short Measure Of Practical Wisdom*.

Bibliografia

- Amaya Amaya, „Exemplarism and Judicial Virtue” *Law and literature*, nr 4 (2013): 428–445.
- Annas Julia, „Being Virtuous and Doing the Right Thing” *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, nr 2 (2004): 61–75.
- Arthur James, Stephen Earl, *Character In The Professions: How Virtue Informs Practice*. Birmingham: Jubilee Centre for Character and Virtues, 2020.
- Arthur James, Kristján Kristjánsson, Thomas Hywel, Michael Holdsworth, Luca Badini Confalonieri, Tian Qiu, *Virtuous Character For The Practice Of Law*. Birmingham: Jubilee Centre for Character and Virtues, 2014.
- Arthur James, Kristján Kristjánsson, Aidan Thompson, Ali Fazel, *The Jubilee Centre Framework For Virtue-Based Professional Ethics*. Birmingham: Jubilee Centre for Character and Virtues 2023.
- Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, tłum. Daniela Gromska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- Audi Robert, *Reasons, Rights, and Values*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Bojarski Łukasz, „Judicial Resistance: missing part of judicial independence? The case of Poland and beyond” *Oñati Socio-Legal Series*, 2024 (prepublished).
- De Caro Mario, Ariele Niccoli, Maria Silvia Vaccarezza, „Phronesis as Ethical Expertise: Naturalism of Second Nature and the Unity of Virtue” *The Journal of Value Inquiry*, nr 3 (2018): 287–305.
- Del Mar Maksymilian, „Judging Virtuously: Developing an Empathic Capacity for Perceptual Sensitivity” *Jurisprudence*, nr 1 (2014): 196–208.
- Drajewicz Dariusz, „Kryteria powołania na stanowisko sędziego” *Przegląd Sądowy*, nr 2 (2017): 77–87.
- Dworkin Ronald, „Is There Really No Right Answer In Hard Cases?”, [w:] Ronald Dworkin, *A Matter of Principle*. Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 1985.
- Dworkin Ronald, *Taking rights seriously*, Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 1977
- Häyduk-Hawrylak Izabela, „Art. 61”, [w:] *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Komentarz*, red. Izabela Häyduk-Hawrylak, Bartłomiej Kotecki, Anna Wleklińska. Warszawa: C.H. Beck, 2018.
- Hursthouse Rosalind, *On the virtue ethics*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Kristjánsson Kristján, Catherine Darnell, Blaine Fowers, Francisco Moller, David Pollard, Stephenn Thoma, *Phronesis: Developing A Conceptualisation And An Instrument*, Birmingham: The Jubilee Center for Character & Virtue, 2020.

- Kristjánsson Kristján, Blaine Fowers, *Phronesis: retrieving practical wisdom in psychology, philosophy, and education*, New York: Oxford University Press, 2024.
- Kristjánsson, Kristján, Shane McLoughlin, Stephen Thoma, *Phronesis: Developing And Validating A Short Measure Of Practical Wisdom*. Birmingham: The Jubilee Center for Character & Virtue 2023.
- Kristjánsson Kristján, David Pollard, Catherine Darnell, Stephen Thoma, *Phronesis: Using An Aristotelian Model As A Research Tool*. Birmingham: The Jubilee Center for Character & Virtue 2021.
- Mangini Michele, „Ethics of virtues and the education of the reasonable judge” *International Journal of Ethics Education*, 2 (2017): 175-202.
- Miller Christine, „Flirting with Skepticism about Practical Wisdom”, [w:] *Practical Wisdom: Philosophical and Psychological Perspectives*, red. Maria Silvia Vaccarezza, Mario De Caro. New York: Routledge, 2021.
- Morawski Lech, „Państwo prawa, filozofia publiczna i odpowiedzialność moralna naukowców” *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej*, nr 2 (2014): 85-94.
- Ministerstwo Sprawiedliwości, *10 filarów ministerialnego programu usprawnienia działalności sądów*. <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/10-filarow-ministerialnego-programu-usprawnienia-dzialalnosci-sadow>.
- Najwyższa Izba Kontroli, *Zapewnienie Sprawnego Funkcjonowania Wymiaru Sprawiedliwości*, Warszawa 2024.
- Nussbaum Martha, „Equity and Mercy” *Philosophy & Public Affairs*, nr 2 (1993): 83-125.
- Skuczynski Paweł, „Integralność sędziego w orzekaniu i zachowaniu” *Krytyka Prawa*, nr 3 (2021): 64-80.
- Slote Michael, *Empathy, Law and Justice w Virtue, Law and Justice*, red. Amalia Amaya, Ho Hock Lai. Oxford: Hart Publishing, 2012.
- Snow Nancy, *Contemporary Virtue Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press 2020.
- Solum Lawrence, „Virtue Jurisprudence. A virtue-centred theory of judging” *Metaphilosophy*, nr 1-2 (2003): 178-213.
- Soniewicka Marta, „Integralność sędziego z perspektywy jurysprudencji cnót” *Krytyka Prawa*, nr 3 (2021): 81-97.
- Stępień Mateusz, „Droga Przemiany Duszy Sędziowskiej”, [w:] *Dyskrecjonalność w prawie: materiały XVIII Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Teorii i Filozofii Prawa, Miedzeszyn k. Warszawy, 22-24 września 2008 r.*, red. Wiesława Staśkiewicz, Tomasz Stawecki. Warszawa: Lexis Nexis, 2010
- Stępień Matuesz, „On the Relationship between Judicial Empathy and the Integrity of Judges” *Krytyka Prawa*, nr 3 (2021): 98-113.

- Swanton Christine, „A Virtue Ethical Account of Right Action” *Ethics*, nr 1 (2001): 32-52.
- Szutta Natasza, *Czy istnieje coś co zwiemy moralnym charakterem i cnotą?*. Lublin: Wydawnictwo Academicon 2017.
- Szutta Natasza, „Status Współczesnej etyki cnót” *Diametros*, nr 1 (2004): 70-84.
- Szutta Natasza, *Współczesna etyka cnót. Projekt nowej etyki?*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2008.
- Szutta Natasza, „Wychowanie moralne z perspektywy etyki cnót” *Diametros*, nr 46 (2015): 11-133.
- Trzcński Janusz, „Prawotwórcza funkcja sądów”, [w:] *Praw w służbie państwu i społeczeństwu. Prace dedykowane Kazimierzowi Działosze z okazji osiemdziesiątych urodzin*, red. Banaszak Banaszak, Mariusz Jabłońska, Sylwie Jarosz-Żukowska. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2012.
- Vaccarezza Maria Silvia, Michel Croce, Kristján Kristjánsson, *Phronesis (Practical Wisdom) as a Key to Moral Decision-Making: Comparing Two Models*. Birmingham: University of Birmingham, 2023. https://www.jubileecentre.ac.uk/wp-content/uploads/2023/07/PhronesisPractical-Wisdom3_03.pdf.
- Widłak Tomasz, „Judges’ Virtues and Vices: Outline of a Research Agenda for Legal Theory” *Archiwum Filozofii Prawa I Filozofii Społecznej*, nr 2 (2021): 51-62.
- Widłak Tomasz, „Judicial resistance and the virtues” *Oñati Socio-Legal Series*, (2024) (prepublished)
- Widłak Tomasz, „Mądrość sędziego”, [w:] *Cnoty sędziowskie: refleksje prawnicze* red. Tomasz Widłak. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2023.
- Widłak Tomasz, „Rule of Law and the Criteria for Appointment of Judges: A Case for Judicial Virtues” *Hague Journal on the Rule of Law*, (2024) (prepublished).
- Włodarczyk-Majewska Justyna, Paweł Ostaszewski, Joanna Klimczak, *Efektywność pracy sędziów sądów powszechnych. Wyniki analizy wywiadów pogłębionych*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, 2019.
- Zajadło Jerzy, „Prawo a filozofia w praktyce: tylko łatwe czy także trudne przypadki?”, [w:] Jerzy Zajadło *Po co prawnikom filozofia prawa?*. Warszawa: Wydawnictwo Oficyna, 2008.
- Zajadło Jerzy, „Sumienie sędziego” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 4 (2017): 31-41.
- Zajadło Jerzy, „Nieposłuszeństwo sędziów” *Państwo i Prawo*, nr 1 (2016): 411-433.

